

TOMÁŠ MATĚJČEK

ENVIRONMENTÁLNÍ POSTOJE BUDOUCÍCH UČITELŮ ZEMĚPISU

MATĚJČEK, T. (2010): The environmental attitudes of future geography teachers. Informace ČGS, 29, No. 2, pp. 13–24. – This article summarizes the results of pilot research focused on environmental attitudes among future geography teachers. Environmental ethics are given special attention. A total of 142 respondents were surveyed with a questionnaire. We can say that eco-centric value orientations prevail and that more than half of the respondents consider global interests to be more important than individual interests. Of course, the value orientation is not “pure” and a number of answers do not reflect the highest declared value of respondents.

KEY WORDS: environmental ethics – environmental attitudes – geographical education – teacher training.

Úvod

Tento příspěvek shrnuje výsledky pilotního dotazníkového šetření, které bylo provedeno v letech 2008–2009. Předložený výzkum (či přesněji průzkum) je chápán jako pilotní a jeho výsledky by měly posloužit jako jeden z podkladů k přípravě rozsáhlejšího výzkumu zaměřeného na environmentální postoje u širšího spektra respondentů a na faktory, které přispívají k jejich formování. Cílem šetření bylo tedy vyzkoušet v praxi navržený dotazník, zjistit environmentální postoje vybrané skupiny obyvatel – studentů učitelství geografie a zodpovědět některé další dílčí výzkumné otázky (viz níže).

Vybraná skupina respondentů (budoucí učitelé zeměpisu) je z uvedeného hlediska zajímavá zejména proto, že zeměpis je předmět, do jehož výuky se environmentální postoje silně promítají, takže se dá předpokládat, že osobnost učitele tohoto předmětu může do značné míry ovlivnit environmentální postoje dalších jedinců (budoucích žáků).

Základní pojmy

Geist (2000, s. 188) definuje postoje jako „relativně trvalou tendenci projevovat podobnou aktivitu vůči podobným (stejným) objektům v podobné (stejně) situaci na základě vztahů a zkušeností individua k faktům vnějšího i vnitřního prostředí“. Řezáč (1998, s. 30) definuje postoj jako „získaný vztah člověka k objektům a jevům životního prostředí příznačný výběrovostí a zaměřeností jednotlivých psychických procesů i osobnosti jako celku, který se projevuje

predispozicí k určitému jednání“. Podle Hartla a Hartlové (2000, s. 442) se postoje vymezují jako „sklon ustáleným způsobem reagovat na předměty, osoby, situace a na sebe sama“.

Environmentálními postoji rozumíme osobní přístup jedince ke konkrétním otázkám vztahu člověka k životnímu prostředí. Podle Činčery (2007) jsou tyto postoje jedním ze třech základních pilířů environmentální výchovy, spolu se znalostmi o životním prostředí a kompetencemi (způsobilostí) k jednání. Environmentální postoje jsou provázány s osobním vztahem člověka k přírodě, který lze do určité míry vztáhnout k celému životnímu prostředí. Tento vztah má podle Krajhanzla (2009) nejméně pět základních rovin, a to: potřebu kontaktu s přírodou, schopnost pro kontakt s přírodním prostředím, environmentální citlivost (senzitivitu), ekologické vědomí a obecný postoj k přírodě. Autor zároveň upozorňuje na nutnost vyváženého rozvoje jednotlivých rovin osobního vztahu člověka k přírodě a na nebezpečí, která mohou vyplývat zejména z jednostranného důrazu na potřebu kontaktu s přírodou a schopnost pro kontakt s přírodním prostředím.

Za zastřešující rovinu vztahu člověka k životnímu prostředí lze považovat především poslední zmíněnou, tj. obecný postoj k přírodě resp. k životnímu prostředí, který je obvykle nazýván ekologickou (či environmentální) etikou. Kohák (2000, s. 15) definuje etiku jako „soubor zásad a pravidel, která člověku naznačují, jak by se měl chovat ve svém obcování s druhými, tzn. v případě etiky ekologické se vším mimolidským světem“. Smyslem ekologické etiky je podle autora „stanovení takové strategie lidského pobývání na Zemi, aby život byl dlouhodobě možný a přitom stál zato“. S podobným přístupem se setkáváme také u Máchala (2000, s. 42), který ekologickou etiku vnímá jako „souhrn mravních norem resp. dobrovolných sebeomezení, směřujících k odpovědnému přístupu člověka k přírodě, ke všem jejím obyvatelům a zdrojům“. Kolářský (1996) vidí hlavní smysl ekologické etiky v překonávání konfliktů mezi právy lidí a právy přírody. Klíčovou otázkou ekologické etiky je tedy: „Jak by měl člověk (lidé) jednat vůči všemu ne-lidskému?“ (Brázda 1998).

Obvykle je rozlišováno několik základních směrů v ekologické etice. Základem etiky antropocentrické je hodnocení dopadů konkrétního jednání z hlediska člověka, v popředí zájmu tedy stojí lidský život, lidské zdraví, či uspokojování lidských potřeb. Naproti tomu etika biocentrická staví ostatní živé tvory na stejnou úroveň s člověkem, a přisuzuje jim proto stejné právo na život jako člověku. Za nejvyšší hodnotu je v tomto pojetí považován život v jakémkoliv podobě (viz např. Schweitzer 1993). Pro zastánce etiky ekocentrické je nejvyšší hodnotou funkční celek (např. ekosystém nebo celá planeta) a jeho význam je nadřazen významu jedinců, kteří jej tvoří (viz např. Leopold 1999). Do jisté míry extrémní je tzv. etika evoluční, jejíž zastánci neuznávají radosti a strasti jednotlivce a funkční celek považují za jedinou hodnotu, o níž má smysl usilovat. Je také nazývána „etikou záchranného člunu“ podle připodobnění Země k záchrannému člunu, který uveze pouze určitý počet pasažérů (tzn. obyvatel) a při překročení jisté hranice se začne potápět. V zájmu přežití všech je tedy nutné počet pasažérů kontrolovat a v případě potřeby redukovat (autorem myšlenky je G. Hardin, viz např. Kohák 2000). Etika teocentrická vychází z posvátnosti světa, který považuje, stejně jako jeho obyvatele, za „Boží stvoření“. Zejména v křesťanství je člověk často vnímán jako „pastýř stvoření“ (viz např. Heller 1995 cit. in Dlouhá 2007).

Formování environmentálních postojů, resp. ekologické etiky je dlouhodobý proces, který je u konkrétního jedince ovlivněn řadou faktorů. Přestože školní vzdělávání hraje podle dosavadních výzkumů (blíže viz např. Kulhavý 2009) v tomto ohledu menší roli než např. vliv rodiny, volnočasové aktivity či osobní zkušenosti a prožitky, jeho význam je nezanedbatelný. Vedle osobnosti učitelů, která může být v řadě případů zásadní, hraje svou roli také celkové pojetí vzdělávání (vyplývající např. z kurikulárních dokumentů, použité učebnice aj.).

Prací, které by se věnovaly vztahu vzdělávání a formování ekologické etiky, zatím není mnoho. Hodnocení průřezového tématu Environmentální výchova v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání (nejen) z hlediska zastoupení jednotlivých směrů provedl Činčera (2009). Podle autora je průřezové téma z tohoto pohledu zpracováno poměrně vyváženě a žádný z pohledů výrazně neupřednostňuje. Seidlová (2010) provedla zhodnocení aktuální nabídky učebnic zeměpisu pro gymnázia. Podle jejich závěrů v nich převažují antropocentricky laděné výroky. V obecnější rovině se vztahem vzdělávání a ekologické etiky zabývala Dlouhá (2007).

Rozsáhlý výzkum environmentálních postojů provedli Jagers a Matti (2010), u nás se výzkumem některých environmentálních postojů jedinců v rámci širšího dotazníkového šetření zaměřeného primárně spíše na ekologickou gramotnost zabývali Kulich, Dobiášová a kol. (2003) či Kasková (2008).

Výzkumné otázky a metodika

Pro předložený výzkum byly stanoveny následující výzkumné otázky: 1) Jaké jsou priority respondentů z hlediska přístupu k životnímu prostředí? 2) Je vůbec možné podle odpovědi usuzovat zaměření na určitý směr ekologické etiky (tzn. nakolik souvisí odpovědi na konkrétní otázky s nejvyšší uznávanou hodnotou)? 3) Jaké je rozložení přístupů k ekologické etice mezi respondenty?

Postoje respondentů byly zjišťovány pomocí dotazníku, který obsahoval 8 otázek (resp. 10, dvě z nich však nebyly zaměřeny na sledování postojů, takže v tomto textu nejsou vyhodnocovány), přičemž první pětice otázek byla formulována tak, aby postihla různé přístupy k ekologické etice v pojetí Koháka (2000) – viz výše. K diferenciaci respondentů do čtyř základních skupin (teocentrická etika nebyla zařazena) posloužila zejména otázka č. 5 („Co považujete za nejvyšší hodnotu?“). Vedle vyhodnocení celkového podílu odpovědí tak mohla být u jednotlivých odpovědí na otázky č. 1–4, 7 a 8 zjišťována také struktura respondentů podle nejvyšší hodnoty, ke které se respondenti přihlásili v otázce č. 5. Pro zjednodušení budeme při interpretaci výsledků označovat jako „antropocentricky laděné“ respondenty, kteří jako nejvyšší hodnotu uvedli lidské zdraví a lidský život, jako „biocentricky laděné“ respondenty, kteří uvedli život v jakékoliv formě, a jako „ekocentricky laděné“ respondenty, kteří uvedli jednáni v souladu s přírodními zákony nebo zajištění stability celé planety. Odpovědi respondentů, kteří se v otázce č. 5 přihlásili k jiné než nabízené hodnotě – odpověď e) –, nebyly vyhodnocovány, odpovědi respondentů, kteří vybrali dvě odpovědi, byly zařazeny do obou kategorií.

Dotazník obsahoval tři typy otázek: uzavřené, škálové a otevřené. V případě uzavřených otázek bylo vyhodnocení provedeno na základě procentuálního

zastoupení jednotlivých odpovědí. V případě škálových otázek byla vypočtena průměrná hodnota pořadí jednotlivých položek. U otevřené otázky č. 6 byly odpovědi rozřazeny do několika skupin s vyjádřením procentuálního zastoupení jednotlivých odpovědí, a to na základě jejich významové podobnosti. Dotazníkového šetření se zúčastnilo celkem 142 respondentů, z toho 56 mužů, 85 žen, v jednom případě nebylo pohlaví uvedeno. Jednalo se o studenty 2.–4. ročníku geografie se zaměřením na vzdělávání na Přírodovědecké fakultě UK v Praze a na Přírodovědecké fakultě UJEP v Ústí nad Labem. Věk respondentů se nejčastěji pohyboval v rozmezí 21–25 let.

Výsledky a jejich hodnocení

Výsledky jsou uváděny po jednotlivých otázkách, jejichž zadání je vždy uvedeno před vlastním vyhodnocením.

Zadání otázky č. 1: Seřaďte následující úkoly ochrany životního prostředí podle významu, který jim přikládáte (1 = nejvýznamnější, 5 = nejméně významné): a) Zlepšení kvality ovzduší ve městech; b) řešení otázky klimatických změn; c) záchrana kriticky ohrožených druhů rostlin a živočichů; d) ochrana esteticky významných území přírody; e) recyklace odpadů a snižování spotřeby zdrojů.

Hodnoty uvedené v tab. 1 vyjadřují pořadí významnosti, kterou respondenti dané položce přikládali (na jaké průměrné místo ji zařadili). Čím vyšší hodnota, tím nižší relativní význam respondent dané položce přikládá. Z výsledků je patrné, že bez ohledu na nejvyšší uznávanou hodnotu přikládali respondenti největší význam recyklaci odpadů a snižování spotřeby zdrojů (srovnej s výsledky otázky č. 8), relativně nejmenší význam naopak přikládali ochraně esteticky významných území přírody.

Souvislost mezi nejvyšší uznávanou hodnotou se v této otázce příliš neprojevila. Lze ji vysledovat pouze v případě nižšího zájmu ekocentricky laděných respondentů o zlepšení kvality ovzduší ve městech. Překvapivý je nízký zájem biocentricky laděných respondentů o záchranu kriticky ohrožených druhů rostlin a živočichů a naopak zvýšený zájem o tento problém u respondentů antropocentricky laděných.

Zadání otázky č. 2: Chudobu v rozvojových zemích bych řešil tímto způsobem: a) Výrazně bych rozšířil pomoc rozvinutých zemí (včetně Česka), a to i za cenu poklesu své vlastní životní úrovně; b) Zastavil bych veškerou humanitární pomoc, aby se v těchto zemích zastavil růst počtu obyvatel a přežili pouze nejschopnější jedinci; c) Zvýšil bych využívání přírodních zdrojů v těchto zemích tak, aby místní obyvatelé získali více peněz; d) Problém bych neřešil (nechal bych jej samovolnému vývoji); e) Jiná odpověď.

Nejvíce respondentů se přiklánělo k možnosti zvýšit využívání přírodních zdrojů (viz tab. 2), přičemž tato možnost byla nejčastější mezi biocentricky laděnými respondenty. To je poměrně překvapivé, neboť mezi přírodní zdroje patří také živé organismy. Celkově lze říci, že mezi respondenty převážily „solidární“ odpovědi, z nichž vyplývá potřeba spoluúčasti bohatých zemí na řešení tohoto problému. Odpovědi směřující k neřešení problému (b, d) byly zastoupeny necelými 8,5 % respondentů, většinou ekocentricky a antropocentricky laděných.

Tab. 1 – Průměrná přiřazená hodnota z pětistupňové škály jednotlivým položkám otázky č. 1 ve vztahu k nejvyšší vyznávané hodnotě, kterou respondenti uvedli v otázce č. 5.

Nabídka odpovědí otázky č. 1	Nejvyšší vyznávaná hodnota				Průměr
	lidské zdraví a lidský život	jakákoliv forma života	přírodní zákony	stabilita celé planety	
a) zlepšení kvality ovzduší ve městech	2,7	2,8	3,2	3,3	3,0
b) řešení otázky klimatických změn	2,8	2,8	2,7	2,5	2,6
c) záchrana kriticky ohrožených druhů	2,4	2,9	2,6	2,7	2,6
d) ochrana esteticky významných území přírody	4,3	4,5	4,6	4,3	4,4
e) recyklace odpadů a snižování spotřeby zdrojů	2,6	2,0	1,9	2,1	2,2

Zdroj: autor

Tab. 2 – Procentuální podíly odpovědí na jednotlivé položky otázky č. 2 ve vztahu k nejvyšší vyznávané hodnotě, kterou respondenti uvedli v otázce č. 5.

Nabídka odpovědí otázky č. 2	Nejvyšší vyznávaná hodnota				Průměr
	lidské zdraví a lidský život	jakákoliv forma života	přírodní zákony	stabilita celé planety	
a) rozšířit pomoc	30,4	22,7	7,1	22,0	21,1
b) zastavit pomoc (přežijí nejschopnější)	–	–	3,6	6,8	3,5
c) zvýšit využívání přírodních zdrojů	39,1	45,5	35,7	40,7	38,0
d) neřešit (nechat samovolnému vývoji)	8,7	–	3,6	6,8	4,9
e) jiná odpověď	21,8	31,8	50,0	23,7	32,5

Zdroj: autor

U této otázky byl mimořádně velký podíl respondentů, kteří vybrali možnost e), tzn. jiná odpověď. To zřejmě svědčí o tom, že otázka nebyla dobře položena. Respondenti nejčastěji navrhovali jinou formu pomoci těmto zemím, zejména vyslat odborníky, kteří by naučili místní obyvatele, aby si pomohli sami. Často se také objevovala pomoc se vzděláváním a potřeba efektivněji směřovat finanční pomoc lidem, kteří ji opravdu potřebují.

Zadání otázky č. 3: Vyberte si jedno tvrzení, které je nejbližší Vašemu názoru: a) Člověk může jíst jakoukoliv rostlinnou i živočišnou potravu, neodsuzují ani kanibalismus. Nevnímám žádný zásadní rozdíl mezi masem člověka

Tab. 3 – Procentuální podíly odpovědí na jednotlivé položky otázky č. 3 ve vztahu k nejvyšší vyznávané hodnotě, kterou respondenti uvedli v otázce č. 5.

Nabídka odpovědí otázky č. 3	Nejvyšší vyznávaná hodnota				Průměr
	lidské zdraví a lidský život	jakákoliv forma života	přírodní zákony	stabilita celé planety	
a) jíst cokoliv, neodsuzují kanibalismus	–	–	7,1	3,3	3,5
b) jíst všechny rostliny a zvířata	82,6	81,9	71,5	69,5	73,9
c) jíst pouze rostliny a menší zvířata	17,4	4,5	14,3	13,6	12,7
d) vegetariánství	–	–	–	1,7	0,7
e) jiná odpověď	–	13,6	7,1	11,9	9,2

Zdroj: autor

a masem ostatních zvířat. b) Člověk může jíst maso všech zvířat a všechny části rostlin s výjimkou jedovatých a nejedlých; kanibalismus však neschvaluji. c) Člověk by měl jíst pouze maso menších zvířat a to takových, které by byl schopen v přírodě ulovit (ryby, drůbež, bezobratlí). d) Přikláním se k vegetariánství, přičemž schvalují konzumaci mléčných výrobků, vajec, medu apod. e) Přikláním se k veganství, zavrhuji konzumaci všech potravin živočišného původu. f) Člověk by se měl živit pouze takovými částmi rostlin, které nejsou nutné pro přežití rostliny (tzn. nejíst kořenovou a listovou zeleninu, živit se především dužninou plodů). g) Jiná odpověď.

Z vyhodnocení této otázky (tab. 3) vyplývá, že většinový názor současné české společnosti, který s výjimkou zapovězeného kanibalismu nijak z etického hlediska neomezuje jedince ve výběru jeho potravy, sdílí necelé tři čtvrtiny respondentů. Poměrně značně byl zastoupen také názor, že v případě masa by měl člověk jíst spíše menší živočichy. Nejméně byl tento názor sdílen biocentricky laděnými respondenty, u nichž byl nadprůměrný souhlas s většinovým názorem, což je poměrně překvapivé. Ještě více překvapivé je, že nikdo z těchto respondentů neupřednostňuje vegetariánství. Pouze odpovědi v kategorii g) (jiná odpověď), které byly u této skupiny respondentů zastoupené častěji než u jiných skupin, alespoň k částečnému vegetariánství směřovaly (např. „maso ano, ale nikoliv v případě, že je získáno drastickým způsobem“; „výrazně omezit spotřebu masa“ apod.). U odpovědi b) a c) se poměrně často objevovala různá upřesnění, jako např. nejíst psy a kočky, nejíst chráněné druhy apod. Několikrát se také objevila možnost „jíst maso, ale v malém množství“. Tento názor by bylo vhodné zařadit do nabízených možností, neboť se zdá, že začíná být poměrně rozšířený. Stejně tak by bylo vhodné do odpovědi b) doplnit: „s výjimkou chráněných a ohrožených druhů“.

Zadání otázky č. 4: Norek americký pochází ze Severní Ameriky a byl zavláčen do Evropy, kde se v současné době rychle šíří jako invazní druh. Způsobuje značné škody rybářům a ohrožuje také populace ohrožených druhů raků (zejména raka kamenáče). Jaký máte názor na přístup k tomuto druhu? a) Sou-

Tab. 4 – Procentuální podíly odpovědí na jednotlivé položky otázky č. 4 ve vztahu k nejvyšší vyznávané hodnotě, kterou respondenti uvedli v otázce č. 5.

Nabídka odpovědí otázky č. 4	Nejvyšší vyznávaná hodnota				Průměr
	lidské zdraví a lidský život	jakákoliv forma života	přírodní zákony	stabilita celé planety	
a) souhlasím s likvidací	52,2	54,6	50,0	52,6	52,8
b) nesouhlasím s likvidací	17,4	22,7	17,9	5,1	13,4
c) zásah nic neřeší	8,7	4,5	14,3	20,3	14,1
d) jiná odpověď	21,7	18,2	17,8	22,0	19,7

Zdroj: autor

Tab. 5 – Procentuální podíly odpovědí na jednotlivé položky otázky č. 5.

Nabídka odpovědí otázky č. 5	Podíl (v %)
a) lidské zdraví a lidský život	16,2
b) jakákoliv forma života	15,5
c) přírodní zákony	19,7
d) stabilita celé planety	41,5
e) jiná odpověď	4,2
kombinace více odpovědí	2,8

Zdroj: autor

hlasím se systematickou likvidací norka amerického, protože je třeba zamezit dalšímu šíření nepůvodních druhů na našem území, které způsobují značné škody nejen hospodářské, ale i ekologické. b) Nesouhlasím s likvidací norka amerického, protože je to živý tvor jako každý jiný, a člověk mu nesmí upírat právo na život. c) Jakýkoliv boj proti norkovi americkému považuji za zbytečné plýtvání energií, protože z hlediska dlouhodobého vývoje krajiny takový zásah nic neřeší. d) Jiná odpověď.

Více než polovina respondentů vyjádřila souhlas s likvidací invazního norka amerického (viz tab. 4), přičemž tento podíl byl téměř shodný u všech skupin respondentů. Nesouhlas s likvidací nejvíce vyjadřovali biocentricky ladění respondenti, je však překvapivé, že u této skupiny byl nejvíce ze všech skupin zastoupen také souhlas s jeho likvidací. K názoru, že zásah prakticky nic neřeší, se podle očekávání nejvíce hlásili respondenti ekocentricky ladění. Mezi odpověďmi v kategorii d) se nejčastěji objevovala možnost „regulovat počet, ale ne úplně vyhubit“, případně bylo navrhováno najít „šetrný“ způsob likvidace. Spíše úsměvně pak působila možnost „pochytat a odvézt zpět“ uvedená v jednom z dotazníků.

Zadání otázky č. 5: Co považujete za nejvyšší hodnotu? a) Chránit lidské zdraví a lidský život; b) chránit jakoukoliv formu života; c) jednat v souladu s přírodními zákony; d) zajistit stabilitu celé planety; e) jiná odpověď.

Tab. 6 – Četnost kategorií odpovědí na otázku č. 6.

Kategorie odpovědí na otázku č. 6	Četnost odpovědí	
	absolutní	relativní (v %)
nepoškozovat životní prostředí, žít ohleduplně k přírodě	38	26,8
neplýtvat zdroji, využívat více zdroje obnovitelné	36	25,4
ohled na budoucnost resp. budoucí generace	33	23,3
omezení přepychu, redukce spotřeby na nezbytnou míru	22	15,5
žít v souladu s přírodou	12	8,5
recyklovat, třídít odpad	10	7,0
zachovat současnou životní úroveň	9	6,3
zajistit stabilitu, rovnováhu	7	4,9
zajistit svoji vlastní bezpečnost a dostatek	5	3,5
omezit produkci odpadů	4	2,8
udělat něco dobrého pro přírodu (životní prostředí)	3	2,1
udržet planetu ve stávajícím stavu	3	2,1
žít nesobecky, nežít na úkor druhých (nebo jiných tvorů)	3	2,1

Zdroj: autor

Ze struktury odpovědí na tuto otázku (viz tab. 5) by se mohlo zdát, že téměř dvě třetiny respondentů jsou laděny ekocentricky. Zůstává však otázkou, nakolik se jedná o skutečné vnitřní přesvědčení, a nakolik pouze o racionální úvahu. V kategorii „jiná odpověď“ byla pouze jediná odpověď „Bůh a jeho vůle“, tedy v souladu s teocentrickou etikou. Ostatní odpovědi v této kategorii byly velmi roztržštěné. V dalším výzkumu lze uvažovat o spojení možností c) a d) do jedné nabídky, neboť obě tyto odpovědi směřují k ekocentrické etice.

Zadání otázky č. 6: Co si představujete pod pojmem „žít udržitelně“? Tato otázka byla položena jako otevřená, její vyhodnocení bylo proto poněkud složitější. Řada aspektů se však v jednotlivých odpovědích opakovala, přestože byly vyjádřeny různými slovy. Nejčastější z nich jsou shrnuty v tab. 6. Vzhledem k tomu, že odpovědi některých respondentů zahrnovaly více aspektů, součet podílu jednotlivých aspektů přesahuje 100 %. V sedmi případech (4,9 %) byla odpověď nevyplněná.

Při srovnání odpovědí s všeobecně uznávanými definicemi tohoto pojmu (viz např. Matějček a kol., 2007) lze konstatovat, že většina respondentů vystihla některý z aspektů udržitelného rozvoje, v řadě případů však došlo k omezení pouze na jeden aspekt (neplýtvání zdroji, recyklace odpadů apod.). Zajímavé je srovnání výsledků s prací Kaskové (2008), která položila tuto otázku v rámci dotazníkového šetření mezi žáky 8. tříd a odpovídajících ročníků víceletých gymnázií v Praze, Českých Budějovicích, Jílovém u Prahy a Ševětíně. Zhruba třetina respondentů (32,6 %) na otázku neodpověděla (nebo odpověděli, že

Tab. 7 – Procentuální podíly odpovědí na jednotlivé položky otázky č. 7 ve vztahu k nejvyšší vyznávané hodnotě, kterou respondenti uvedli v otázce č. 5.

Nabídka odpovědí otázky č. 7	Nejvyšší vyznávaná hodnota				Průměr
	lidské zdraví a lidský život	jakákoliv forma života	přírodní zákony	stabilita celé planety	
a) obě cesty pěšky	4,3	4,5	–	6,8	4,2
b) tam pěšky, zpátky autobusem	8,7	27,4	25,0	13,6	18,3
d) obě cesty autobusem	–	9,1	3,6	1,7	2,8
e) obě cesty na kole	39,1	40,9	57,1	54,2	48,6
f) obě cesty autem	47,9	13,6	10,7	22,0	22,5
kombinace více odpovědí	–	4,5	3,6	1,7	3,6

Zdroj: autor

pojem neznají), zhruba 22 % respondentů zahrnuje do své odpovědi (v různé podobě) neplýtvání zdroji, pro zhruba 8 % respondentů byl pojem synonymem pro ochranu přírody nebo život v souladu s přírodou, téměř 5 % respondentů si pod tímto pojmem představí třídění odpadu, ohled na budoucí generace se objevil pouze u 3 % respondentů.

Zadání otázky č. 7: Potřebujete uskutečnit nákup potravin o celkové hmotnosti přibližně 6 kg. Nejblíže otevřený obchod je vzdálený 3 km a je dostupný pěšky či na kole po málo frekventované silnici, autem nebo autobusem, který jezdí každých 30 minut a jedna jízda stojí 10 Kč. Předpokládejme, že máte k dispozici vlastní jízdní kolo, velký batoh a vlastní automobil. Je polojasno, teplota kolem 15 °C. Jaký způsob dopravy zvolíte? a) Obě cesty pěšky; b) tam pěšky, zpátky autobusem; c) tam autobusem, zpátky pěšky; d) obě cesty autobusem; e) obě cesty na kole; f) obě cesty autem.

Ze struktury odpovědí na tuto otázku (viz tab. 7) vyplývá, že více než tři čtvrtiny respondentů jsou ochotni zvolit, alespoň za příznivých podmínek, způsoby dopravy, který je šetrnější k životnímu prostředí, a to i za cenu nižšího pohodlí. Tato ochota je výrazně nižší u antropocentricky laděných respondentů, z nichž by cestu osobním automobilem zvolila téměř polovina. Odpověď na tuto otázku (a zejména pak chování v reálném životě) by mohla být ovlivněna také časovými možnostmi respondenta. Proto by bylo vhodné pro další výzkum otázku upravit tak, aby ze zadání vyplývalo, že čas v dané situaci není limitujícím faktorem.

Zadání otázky č. 8: Roztříděte následující činnosti podle významu, který jim přiřkládáte z hlediska prospěšnosti pro životní prostředí (1 = největší význam, 2 = střední význam, 3 = relativně nejmenší význam): důsledně třídit odpad; dávat přednost pěší chůzi, kolu a veřejné dopravě před jízdou autem; kupovat výrobky ekologického zemědělství; vysbírat odpadky v lese; vyčistit studánku; utěsnit okna z důvodů zamezení unikání tepla; vysvětlit sousedovi, proč nemá vozit odpadky na černou skládku; pečlivě zvažovat co opravdu potřebují a nekupovat zbytečnosti; nosit si do obchodu vlastní nákupní tašku; používat

Tab. 8 – Průměrná přiřazená hodnota z třístupňové škály jednotlivým položkám otázky č. 8 ve vztahu k nejvyšší vyznávané hodnotě, kterou respondenti uvedli v otázce č. 5.

Nabídka odpovědí otázky č. 8	Nejvyšší vyznávaná hodnota				Průměr
	lidské zdraví a lidský život	jakákoliv forma života	přírodní zákony	stabilita celé planety	
důsledně třídit odpad	1,4	1,2	1,4	1,3	1,3
dávat přednost pěší chůzi, kolu a veřejné dopravě před autem	1,7	1,7	1,6	1,6	1,6
kupovat výrobky ekologického zemědělství	2,6	2,6	2,6	2,4	2,5
vysbírat odpadky v lese	1,8	1,9	2,1	1,9	1,9
vyčistit studánku	2,0	2,0	2,1	2,0	2,0
utěsnit okna z důvodů zamezení unikání tepla	1,8	1,8	1,4	1,9	1,7
poučit souseda, aby nevozil odpadky na černou skládku	1,7	1,7	1,9	1,7	1,7
pečlivě zvažovat, co potřebuji a nekupovat zbytečnosti	2,1	2,2	1,9	2,1	2,1
nosit si do obchodu vlastní nákupní tašku	2,4	1,8	2,1	2,1	2,1
používat látkové kapesníky místo papírových	2,7	2,5	2,5	2,6	2,6
pomoci s údržbou chráněného území	1,6	1,7	1,7	1,7	1,7
využívat papír z obou stran	2,0	1,9	1,9	1,9	1,9

Zdroj: autor

látkové kapesníky místo papírových; pomoci s údržbou chráněného území; využívat papír z obou stran.

Pro správnou interpretaci tabulky 8 je třeba si uvědomit, že hodnoty vyjadřují pořadí významnosti, tedy čím vyšší hodnota, tím nižší relativní význam respondent dané položce přikládá. Z výsledků je patrný důraz respondentů na třídění odpadu. Poměrně značný význam přikládali respondenti šetrnějšímu způsobu dopravy i za cenu vlastního pohodlí (což je patrné i z výsledků u otázky č. 7) a šetření energií. Naopak za nejméně důležité považovali respondenti podporu ekologického zemědělství a používání látkových kapesníků namísto papírových (obojí s dost velkým odstupem od ostatních možností). K velmi podobným výsledkům došla také Kasková (2008), která tuto otázku zařadila do dotazníkového šetření prováděného mezi 389 žáky 8. tříd.

Závěr

Lze konstatovat, že předložené výsledky pilotního výzkumu naplnily jeho hlavní cíl, tj. vyzkoušet v praxi navržený dotazník na vzorku konkrétní skupiny obyvatel. Z této zkušenosti vyplývají určité podněty k úpravě dotazníku. U některých otázek bude třeba přesněji formulovat zadání i nabídky odpovědí. Konkrétní příklady jsou uvedeny v textu.

Výzkum dále ukázal, že konkrétního jedince nelze jednoznačně zařadit do určité skupiny z hlediska vnímání ekologické etiky. Postoje ke konkrétněji specifikovaným problémům se totiž v řadě případů od deklarované nejvyšší hodnoty značně odlišovaly. Jednou z příčin tohoto rozporu však může být i rozdíl mezi sebezprezentací respondentů navenek a jejich skutečnými postoji resp. chování v konkrétních situacích. I tento problém bude třeba řešit při přípravě dotazníku pro další výzkum.

Z provedeného výzkumu vyplývá, že více než 60 % respondentů se přihlásilo k hodnotám, které jsou charakteristické pro ekocentrickou etiku. K hodnotám, které jsou charakteristické pro antropocentrickou resp. biocentrickou etiku se v obou případech přihlásilo přes 15 % respondentů. V dalších otázkách se však respondenti hlásili spíše k hodnotám antropocentrickým. Za nejprínosnější z hlediska osobního přínosu jedince ke zlepšení životního prostředí považují respondenti zejména třídění odpadu, v menší míře také omezování spotřeby zdrojů. Obecně lze říci, že větší část dotazovaných zaujímá postoje, které staví zájem celku nad zájmy jednotlivce, což lze v případě budoucích učitelů zeměpisu (tedy integrujícího předmětu, v němž je řešení environmentálních otázek dosti zásadní) hodnotit jako pozitivní zjištění.

Vzhledem k tomu, že zatím nejsou k dispozici data pro jiné skupiny obyvatel, není možné provést srovnání názorů budoucích učitelů zeměpisu s běžnou populací. Z vyhodnocení dvou dílčích otázek, které byly v rámci předchozích výzkumů (zejména Kasková 2008) kladeny žákům základních škol, však vyplývá výrazný rozdíl v oblasti znalostí, zatímco v oblasti postojů se odpovědi obou skupin příliš nelišily.

Literatura:

- BRÁZDA, R. (1998): Úvod do srovnávací etiky. KLP – Koniasch Latin Press, Praha, 180 s.
- ČINČERA, J. (2007): Environmentální výchova: od cílů k prostředkům. Paido, Brno, 116 s.
- ČINČERA, J. (2009): Analýza průřezového tématu Environmentální výchova v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání. *Envigogika*, IV, č. 1.
- DLOUHÁ, J. (2007): Ekologická etika – na pomezí etikety a revoluční ideologie. *Envigogika*, II, č. 1.
- GEIST, B. (2000): *Psychologický slovník*. Vodnář, Praha, 430 s.
- HARTL, P., HARTLOVÁ, H. (2000): *Psychologický slovník*. Portál, Praha, 776 s.
- HELLER, J. (1995): Člověk – pastýř stvoření. *Universum, Revue přírodovědecké a technické sekce České křesťanské akademie*, č. 16 (1994/95), CESTA, Brno.
- JAGERS, S. C, MATTI, S. (2010): Ecological Citizens: Identifying Values and Beliefs that Support Individual Environmental Responsibility among Swedes. *Sustainability*, 2, č. 4, s. 1055–1079.
- KASKOVÁ, B. (2008): Testování environmentální gramotnosti u žáků ZŠ a nižších ročníků SŠ. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 110 s. + přílohy.

- KOHÁK, E. (2000): Zelená svatozář. SLON, Praha, 204 s.
- KOLÁŘSKÝ, R. (1996): Velký sociologický slovník. Karolinum, Praha 747 s.
- KRAJHANZL, J. (2009): Exkurz do osobní charakteristiky vztahu k přírodě. In: Člověk + příroda = udržitelnost? Zelený kruh, Praha, s. 2–7.
- KULHAVÝ, V. (2009): Zážitky významné pro formování vztahu člověka k přírodě – shrnutí dosavadních poznatků. In: Člověk + příroda = udržitelnost? Zelený kruh, Praha, s. 90–99.
- KULICH, J., DOBIÁŠOVÁ, M. a kol. (2003): Průzkum ekogramotnosti. Příloha časopisu Bedrník, 1, č. 2.
- LEOPOLD, A. (1999): Obrázky z chatrče a rozmanité poznámky. Abies, Tulčín, 269 s.
- MÁCHAL, A. (2000): Průvodce praktickou ekologickou výchovou. Rezekvítek, Brno, 205 s.
- MATĚJČEK, T. a kol. (2007): Malý geografický a ekologický slovník. Nakladatelství České geografické společnosti, Praha, 136 s.
- ŘEZÁČ, J. (1998): Sociální psychologie, Paido, Brno, 268 s.
- SEIDLOVÁ, M. (2010): Hodnocení zeměpisných učebnic z hlediska ekologické etiky. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 46 s. + přílohy.
- SCHWEITZER, A. (1993): Nauka úcty k životu. DharmaGaia, Praha, 49 s.

Pracoviště autora: Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: tomasmat@seznam.cz.

Citační vzor:

MATĚJČEK, T. (2010): Environmentální postoje budoucích učitelů zeměpisu. Informace ČGS, 29, č. 2, s. 13–24.